

УДК 347.23

**А.С. НОВОСАД,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців  
для підрозділів кримінальної міліції  
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

## СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН

У статті розкриваються основні засоби захисту права власності та гарантії забезпечення захисту права власності громадян від протиправних посягань.

*Ключові слова:* право власності, засади захисту права власності, суб'єкти права власності, способи захисту права власності.

**П**остановка проблеми. Важливість наукової розробки питань захисту права власності громадян підтверджується процесами європейської інтеграції України, оскільки важливим завданням у цьому напрямку є забезпечення розвитку вітчизняного законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу та створення високого рівня підготовки в Україні проектів законів та інших нормативно-правових актів.

**Аналіз дослідження цієї теми.** Проблематика захисту права власності була предметом дослідження таких вчених, як І.О. Дзера, О.В. Дзера, В.П. Ємельянов, О.С. Юффе, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, О.А. Підпригора, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов, О.С. Харченко та інших, але незважаючи на велику кількість наукових розробок та підходів щодо захисту прав власності громадян, ще залишається ряд не вирішених проблем теоретичного характеру у сфері захисту права власності.

**Мета статті.** Аналіз основних підходів щодо захисту права власності громадян, встановлених нормами різних галузей права.

**Виклад основного матеріалу.** Кожна демократична держава закріплює за своїми громадянами певні права та обов'язки і намагається створити належні умови для їх реалізації. Тому одним з найголовніших завдань держави є не лише проголошення, а й захист законних прав та інтересів громадян. Від створення ефективного механізму захисту соціальних, політичних, економічних прав та свобод громадян багато в чому залежить розвиток економіки, примноження національного багатства, і як наслідок – підвищення матеріального добробуту народу. Отже, цілком виправданим є введення у розділ 1 Конституції України положення про те, що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання». Виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим водночас цією нормою забезпечує виконання громадянами та іншими суб'єктами обов'язків, покладених на них. Оскільки економічні відносини після врегулювання їх нормами права набувають форми правовідносин, то цілком правомірно, що об'єктом державного захисту виступає саме право власності як юридична категорія. І це не випадково, адже в наступній нормі перед самою статтю Конституції України стверджується, що «усі суб'єкти права власності рівні перед законом». Тобто і в даному випадку йдеться про власність як юридичну категорію.

Основні засади права власності передбачені Конституцією України, зокрема ст. 41, встановлено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно її позбавлений [1]. Важливою гарантією прав власника є норма цієї статті

про непорушність права приватної власності, про можливість примусового відчуження права приватної власності лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Ефективною гарантією захисту прав власника є те, що примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Право власності було і залишається одним з головних чинників соціально-економічного розвитку суспільства, а отже, його конституційне, нормативне закріплення та регулювання має бути гарантоване державою.

Ці положення Конституції України щодо охорони права власності конкретизуються в різних галузях законодавства, зокрема в конституційному, кримінальному, адміністративному, земельному, фінансовому, цивільному. Основними способами захисту цивільних прав, які також можуть бути розповсюджені і на захист права власності є способи, перелічені ст. 16 Цивільного кодексу України, але їх перелік не є вичерпними. Деякі з них можуть виступати безпосередніми способами, а інші – опосередковано. У цивілістичній літературі найбільш розповсюдженими способами захисту права власності є речово-правові та зобов'язально-правові.

Є.О. Суханов виділяє такі позови: класичні речово-правові; зобов'язально-правові; особливі; позови до публічної влади; позови про компенсацію у зв'язку з припиненням права власності за рішенням публічної влади [2, с. 611]. Є.О. Харитонов виділяє засоби захисту речово-правові; зобов'язально-правові; такі, що впливають із різних інститутів цивільного права й вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання [3, с. 246]. О.П. Сергєєв здійснює поділ цивільно-правових засобів захисту на речово-правові, зобов'язально-правові та засоби, що впливають із різних інститутів цивільного права і не належать ні до речових, ні до зобов'язальних [4, с. 46].

Речові засоби захисту права власності застосовуються при безпосередньому порушенні права власності, пов'язаному з протиправними діями третіх осіб, що виключають чи обмежують здійснення власником своїх правомочностей. В такому випадку мова йде про абсолютний захист, спрямований на усунення перешкод у здійсненні права власності. Цей захист не зв'язаний будь-якими конкретними зобов'язаннями між власником та правопорушником.

Зобов'язально-правові способи засновані на охороні майнових інтересів сторін у цивільних правовідносинах, а також осіб, які зазнали шкоди в результаті позадоговірного заподіяння шкоди їхньому майну. Вимоги про захист цих інтересів безпосередньо не впливають з права власності. Позови власника до правопорушника, з яким він зв'язаний зобов'язальними правовідносинами (договірними і позадоговірними), спрямовані як на усунення перешкод у здійсненні права власності (позови про повернення речей, наданих у користування за договором; позови про повернення безпідставно отриманого майна), так і на відшкодування шкоди або збитків.

І.О. Дзера до загальноприйнятого поділу цивільно-правових засобів захисту на речово-правові та зобов'язально-правові включає «спеціальні» засоби захисту, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових [5, с. 32–33]. Вона конкретизує відокремлені нею спеціальні засоби захисту права власності, відносячи до них позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісти відсутніми або оголошених померлими; засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, органів місцевого самоврядування та в надзвичайних ситуаціях; інші спеціальні засоби, обумовлені особливим колом повноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами [6, с. 17].

О. Мірошник та Т. Присяжнюк виділяють такі позови, що спрямовані на захист права власності:

1) про визнання права власності на майно, витребування його з чужого незаконного володіння та від добросовісного набувача у передбачених законом випадках або відшкодування його вартості чи усунення інших порушень прав власника;

2) про визначення порядку володіння, користування і розпорядження майном, що є спільною власністю;

3) про поділ спільного майна або виділ з нього частки;

4) про визнання недійсними угод про відчуження майна чи дійсними у випадках, коли одна із сторін повністю або частково виконала угоду, що потребує нотаріального посвідчення, а інша сторона ухиляється від нотаріального посвідчення угоди за рішенням суду, незаконними актів державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном;

5) про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності на частку в ній із порушенням права привілейованої купівлі цієї частки іншим учасникам цієї спільної власності;

6) про передачу у приватну власність майна, якщо за законом воно підлягає відчуженню цьому громадянину, визнання недійсними угод, укладених із порушенням прав цього громадянина;

7) про виключення майна з опису;

8) про відшкодування шкоди, завданої майну, або збитків, завданих порушенням права власності, виключаючи неодолені доходи;

9) про інші вимоги, пов'язані з охороною права приватної власності [7, с. 68].

У ЦК України закріплено також право на захист від порушень права власності, що можуть мати місце у майбутньому, тобто подання прогібіторного позову. Зобов'язально-правові способи захисту поділяються на договірні та недоговірні (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок в натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором чи інших заходів, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору, повернення майна, переданого власником у орендне чи інше тимчасове користування) [5]. До недоговірних (позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить публічне обіцяння винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоді чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб [6].

Ст. 55 Конституції України надає право кожній особі захищати свої права і свободи будь-якими не забороненими законом способами від порушень і протиправних посягань [1].

Норма ч. 2 ст. 386 ЦК закріплює за власником право у разі наявності у нього достатніх підстав припускати можливість порушення свого права власності іншою особою звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Зазначена норма гарантує власнику можливість вимагати не лише усунення порушень його права власності, що вже відбулися, а й звертатися до суду за їх захистом, якщо вони можуть бути реально порушені у майбутньому. Тобто мається на увазі застосування такого способу захисту порушених прав, як попередження або припинення можливого порушення прав власника у майбутньому [8, с. 651].

Найбільш доцільною, на наш погляд, є така класифікація способів захисту права власності:

– перша група – основні речово-правові способи захисту, до яких належать виндикаційний та негаторний позови;

– друга група – допоміжні речово-правові способи захисту (позов про визнання права власності й позов про виключення майна з опису);

– третя група – зобов'язально-правові способи, а саме: способи захисту права власності у договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, переданих у користування за договором); способи захисту права власності у деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна;

– четверта група – спеціальні способи захисту: позови про визнання правочину недійсним; позови про захист прав співвласників у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, та інші способи захисту [8, с. 650].

Запропонована класифікація найбільш повно розкриває встановлені способи захисту права власності. Такі способи захисту права власності є зрозумілими, але можна говорити про те, що все ж таки, вони не можуть охопити повною мірою всі можливі способи захисту права власності з огляду на обмеженість у нормах цивільного законодавства.

Цивільний кодекс України закріплює загальні засади захисту права власності і зазначає, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386). Господарський кодекс України вказує на те, що суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених цим кодексом (ч. 1 ст. 134). Земельний кодекс України передбачає положення, що констатують у главі 23 захист прав на землю, встановлюючи способи захисту прав на земельні ділянки (ст. 152), гарантії права власності на земельну ділянку (ст. 153), відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю (ст. 154), відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок (ст. 155).

Після втрати чинності Закону України «Про власність» правове регулювання захисту права власності знаходиться у площині великої кількості законів та підзаконних актів, які не завжди узгоджено регулюють відносини власності, що свідчить про певну непослідовність нормотворчої діяльності та відсутність єдиної концепції розвитку законодавства про власність.

Таке становище свідчить про те, що без надійних захисних механізмів, без ефективних засобів захисту прав власників неможливе функціонування інституту права власності та реальне здійснення власниками належного їм суб'єктивного права власності. Захист права власності повинен не лише проголошуватися, а й ефективно захищатися державою.

#### Список використаних джерел

1. Конституція України із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222–IV. – Київ, 2006.
2. Суханов Е.А. Гражданское право / Суханов Е.А. – М.: Издательство “БЭК”, 1998. – Т. 1. – 820 с.
3. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / [Харитонов Є.О., Калітенко О.М., Зубар В.М. та ін.] – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2002. – 640 с.
4. Сергеев А.П. Гражданское право / Сергеев А.П. – М.: Юридическая литература, 1999. – Т. 1. – 340 с.
5. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / Ірина Олександрівна Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 255 с.
6. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібн. для студентів юридич. вузів і фак. ун-тів / [Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Луць В.В. та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 912 с.
7. Присяжнюк Т. Захист права власності у Європейському правовому просторі / Т. Присяжнюк, О. Мірошник // Право України. – 2001. – № 8. – С. 68.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 5-те вид., перероб. і допов. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – Т. 1. – 832 с.

В статье рассматриваются основные способы защиты права собственности и гарантии обеспечения защиты права собственности граждан от противоправных посягательств.

*Ключевые слова: право собственности, способы защиты права собственности, субъекты права собственности, способы защиты права собственности.*

In the article are risen basic ways to protect property rights and guarantees for the protection of property rights of citizens against unlawful acts.

*Key words: ownership, methods of protection of property rights, the subjects of property rights, how to protect property rights.*

*Одержано 25.09.2015.*